

İBADET DİLİNİN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ

AŞAMALARINDAN BİRİ:

TÜRKÇE EZAN ve UYGULAMALARI

Başak Ocak Gez

Ulusal bir temele oturan Cumhuriyet Türkiye'sinde, Arap kültürünün asırlardan beri Türk kültürü üzerinde süregelen baskısına son vermek; Türk'e kendi diliyle de tanrısına seslenebileceğini göstermek amacıyla din dilinin Türkçeleştirilmesi için bir takım çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Üstelik bu çalışmalarla, din dilinin Türk halkının çoğunluğunca bilinmeyen Arapça olmasından dolayı, sözde din bilginlerinin halkın dini inançlarını sömürmelerine de engel olunmak istenmiştir. İşte tüm bu düşünceler doğrultusunda cumhuriyetin ilerleyen yıllarında dine daha modern ve milliyetçi bir şekil verilmek istendiği gözlenecektir(1). Böylece ilk olarak Kuran'ın Türkçe çevirilerinin yapılması sağlanmış ve bu iş için Diyanet İşleri Başkanlığı görevlendirilmiş, ardından da elde edilen çevirilerin camilerde okutulması; ezanın, tekbirin, salânın, kametin Türkçeleştirilmesi işine geçilmiştir; fakat, bu iş yarım kalmış, ezanın dışında ibadet dilinin ulusal dilde olması başarısızdır. Bütün bu faaliyetler milliyetçilikten doğmuş inkılâp hareketleri olarak ortaya çıkmışlardır(2). Rejimin dil konusunda yapmak istediği bu değişiklik, İslam dinine karşı olunmasından değil, tamamen her alanda uluslaşmak isteğinden ileri gelmektedir. Lâikleşme sürecindeki uygulamalarla ülkede islamın yok edilmesinin arzulandığını düşünmek, büyük bir haksızlıktır. Çünkü, gerçekte yok edilen din devlet bileşimine dayalı Osmanlı rejiminin ta kendisidir(3). Lâik Türkiye'de camiler kapatılmadığı gibi, insanların dini görevlerini yerine getirmelerine de yasak konmuş değildir(4).

Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali* adını verdiği kitabında, bir devrim yapılırken dilin, halkların ruhunda derin kökler saldığından; devrimi

yapanların halka halkın diliyle ulaştıklarından ve adeta yeniden keşfedilen dilin imanın da dili olduğundan söz ederek, Luther'in İncil'i Almanca'ya çevirmesi gibi, Mustafa Kemal'in de Kur'an'ı Türkçe'ye çevirttiğini belirtmektedir(5).

Atatürk'ün ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi konusundaki düşünceleri, Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra Kur'an'ın Türkçe'ye çevrilmeye başlanması ile uygulama alanına girmiştir. Bunun ardından, ezan, tekbir, hutbe, kamet ve salâ da Türkçe şekilleriyle 1932 yılında camilere sokulmuştur. Bundan önce gerçekleştirilen Harf Devrimi(6)ve 1928 yılında İlahiyat Fakültesi'nin hazırladığı Dini Islahatın Esasları Hakkında Layiha ile bu uygulamaların tabanı hazırlanmıştır.

Dil konusu 1930 İlkokul ders programında "İslamlık...yalnız Araplara mahsus olmadığından her millet Allahına kendi dili ile hitap eder, şükür dualarını kendi lisanı ile eda ederse daha kalbi ve samimi olacağı cihetle tesiri daha ziyade olur."(7)şeklinde yer aldığı gibi, liseler için yazılmış Tarih kitabının dördüncü cildine de şöyle geçmiştir: "1931-1932 yıllarının Cumhuriyet tarihine ait mühim hadiselerden biri Türkçe Kur'an ile Türkçe ezanın birdenbire yayılmasıdır. Dinde bu geniş millileşme hareketi Büyük Şef'in memlekette yaptığı uzun bir tetkik seyahati sırasında İstanbul'da bulunuşuna ve Ramazan ayına tesadüf eder. İstanbul'un en tanınmış müezzinleri Dolmabahçe Sarayı'nda bizzat Gazi'den aldıkları irşat ve ilham ile belli başlı camilerde Türkçe Kur'an ve Türkçe ezan okudular, Türkçe tekbirler getirdiler. Kadir gecesini Ayasofya'da pek çok müezzinin ve camiden sokaklara kadar taşan binlerce halkın iştiraki ile Türkçe din merasimi yapıldı. Ondan sonra bütün memlekette müezzinler ezanı Türkçe okumayı öğrenmeye ve okumaya başladılar."(8)

Ali Suavi ve Ziya Gökalp'in ezanın Türkçeleştirilmesi hakkındaki istekleri, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilerek, 1932 yılının başından itibaren tekbir, salâ ve kametin de Türkçeleştirilmesi ile beraber uygulamaya konulmuştur.

Ezanı ve tekbiri Türkçeleştiren Atatürk'ün kendisidir. Dine yansıyan milliyetçilik görüntüsü, kendisinin Türk Tarih ve Dil inkılaplarıyla giriştiği amaçlı bir kültür politikasının bir parçasıydı.

Atatürk'ün hafızı Yaşar Okur, Atatürk için "... Rasyonel olmayan hiçbir şeyi sevmezdi. Bu din konusunda da böyleydi. Her şeyin akla, mantığa, asrın telakkilerine uygun olmasını isterdi. Hele cahil softaların, dini kendi çıkarlarına alet etmesine asla müsaade etmezdi..." demekle beraber, Atatürk'ün; "Mukaddes mihrabı cahillerin elinden almak ve ehline vermek zamanı gelmiştir." sözünü

niçin söylemiş olduğunu açıklamaktadır. Buna göre, M. Kemal Cumhuriyet'in ilanından sonra bir yurt gezisine çıkmış ve gezideki bir anısını, içinde Hafız Yaşar Okur'un da bulunduğu bir grupta anlatmıştır. Gezi sırasında Atatürk, öğle ezanı saatinde bir kasabadan geçmektedir ve müezzinin ezan okuduğu sırada, imamın şadırvanda abdest aldığını görerek onun yanına gider ve imama okunan ezanın anlamını sorar. İmam bunun, müslümanları namaza çağrı olduğunu söyler. Atatürk'ün tercümesinin ne olduğunu sorması üzerine, öğrenimini babasının ölümüyle yarım bıraktığı gerekçesiyle de tercümesini bilmediğini söyler. Bunun üzerine Atatürk, ondan Diyanet İşlerinin ona göndereceği bir kitaptan bunları okuyup öğrenmesini ister. Hafız Yaşar Okur'un deyimiyile: " Bu Atatürk'ün en ziyade üzerinde hassasiyetle durduğu bir nokta olmuştur" (9).

Atatürk, söz konusu Türkçeleştirme işinde İstanbul'un en seçkin hafızlarından yararlanarak, bu işin başına Dr. Reşit Galip'i atamıştır. Reşit Galip'in İstanbul'dan ayrılması üzerine görev, Hasan Cemil Çambel'e verilmiştir. Haftanın belirli bir gününde Dolmabahçe Saray'ında Türk Tarih Kurumu'nun küçük odasında toplanan dokuz hafızdan kurulu bir grup tarafından denenen Türkçe tekbir şekli kabul edilmiş ve hafızlar, kabul edilen bu şekli Kadir Gecesi'nde Ayasofya Camii'nde okumak üzere görevlendirilmişlerdir(10). Başından sonuna kadar Atatürk'le beraber bu işte çalışan hafızlar; Hafız Saadettin Kaynak, Beşiktaşlı Hafız Rıza, Süleymaniye müezzini Hafız Kemal, Hafız Burhan, Hafız Fahri, Hafız Nuri, Hafız Yaşar, Hafız Zeki, Sultanselimli Hafız Rıza'dır.

Hasan Cemil Çambel'in başkanlığında toplanarak, tekbiri Türkçeleştirmeye çalışan hafızların "Allah büyüktür" şeklini ileri sürmelerine karşı, yalnızca Sultanselimli Hafız Rıza (Sağman), tekbirde "Tanrı uludur " biçimini savunmuştur. Hafızlar her iki şekli Atatürk'ün önünde okumuşlar ve sonunda "Tanrı Uludur" biçimi Atatürk'çe uygun görülmüştür(11).

Böylece kabul edilen şekle göre tekbirin Türkçesi şöyle oluyordu:

Tanrı Uludur Tanrı Uludur.

Tanrıdan başka Tanrı yoktur,

Tanrı Uludur Tanrı Uludur

Hamd ona mahsustur

Mustafa Kemal Atatürk, tekbirdeki "hamd" ve "mahsus" kelimelerini şimdilik bırakarak, bunun Türkçeleştirilmesi işini gelecek nesle bırakmıştır(12).

İlk Türkçe ezan, 29 Ocak 1932 tarihinde Kuşadası'nda Hafız Sadık Bey tarafından okunmuş, halk sokaklarda durarak ezanı ilgiyle dinlemiştir (13). Daha sonra 30 Ocak 1932'de İstanbul'da Fatih Camii'nde Hafız Rifat Bey tarafından önce Arapça sonra Türkçe olarak okunan ikinci ezanı şöyledir.

Allah büyüktür Tanrıdan başka tapacak yoktur.
Ben şahidim ki Tanrı büyüktür
Nebi Muhammed Allah resulu
Ben şahidim ki o halktan geldi
Ey dinleyenler geliniz namaza
Ey işitenler koşunuz felaha
Allah büyüktür Tanrıdan başka tapacak yoktur (14).

Şüphesiz Türkçe ibadetin en görkemlisi, 3 Şubat 1932 tarihine rastlayan Kadir Gecesi'nin Ayasofya Camii'nde yetmiş bin kişinin katılımıyla kutlanması olmuştur. Camiye sığmayan yaklaşık otuz bin kişinin meydanlarda dinlemek zorunda kaldığı bu büyük tören için günlerce öncesinden hazırlıklara başlanmış ve camiide törenin yurttan ve dünyadan radyo aracılığıyla dinlenebilmesi için gerekli işlemler yapılmıştır(15).Türkçe tekbirin, mevlidin, Kuran'ın ve ezanın okunduğu; yabancılara ve konsoloslara ayrılan bölümün üç dört bin kişi tarafından doldurulduğu bu merasime katılmayanlar ve evlerinde radyosu olmayanlar da Halkevlerindeki gazinolar ile kıraathanelerdeki radyolardan töreni izlemişlerdir. Tören, yalnız Anadolu'da değil yurtdışındaki müslümanlar üzerinde de etkili olmuş; Anadolu Ajansı'na gelen yüzlerce telgraf ve mektupta halk, M. Kemal'e tebriklerini, teşekkürlerini sunmuştur (16).

Bu tarihten itibaren, ülkenin pek çok il ve kasabasında ezan Türkçe olarak okunmaya başlanmıştır. Buna karşın hükümet, uzun bir süre camilerde okunan ezan ve tekbiri resmi veya dini bir makamdan geçirtip onaylatmamıştı. Mesele ne Diyanet İşleri makamından geçmiş ne de konuyla ilgili kanun çıkartılmıştır. Sonunda Diyanet İşleri Başkanlığı memleketin bir çok yerinde Türkçe ezanın başka başka makamlarda olduğunu ileri sürerek, buna bir şekil bulmaya karar vermiştir .Bu konuda kendisine Evkaf İdaresi yardım edecektir(18).Ekim ayının sonuna doğru, Ramazan Bayramı'nın hazırlıklarına başlanmakla beraber, Diyanet İşlerinin beklenen müdahalesi de belirmiştir.Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkçe ezan ve kameti tesbit etmiş, ve İstanbul Evkaf Müdürü Niyazi Bey'in başkanlığında bir toplantı yaparak önlem almaya başlamıştır. Bu toplantıda İstanbul'un seçkin hafızlarından Hafız Burhan, Yaşar, Rıza, Cemal, Fahri, Şevket ve Nuri Beyler de hazır bulunmuşlardır. Tesbit edilen ezan şöyledir :

Tanrı Uludur
 Şüphesiz bilirim ; bildiririm
 Tanrıdan başka yoktur tapacak
 Şüphesiz bilirim ; bildiririm
 Tanrının elçisidir Muhammet
 Haydi namaza ; Haydi halasa
 Namaz uykudan hayırlıdır.
 Tanrı Uludur ; Tanrıdan başka yoktur tapacak.

Buradaki "Namaz uykudan hayırlıdır" kısmı, yalnız sabah ezanlarında okunacak, diğer dört vakit ezanda bu kısım okunmayacaktır.

Kamet'in de şu şekilde alınması kararlaştırılmıştır:

Tanrı uludur
 Şüphesiz bilirim; bildiririm
 Tanrıdan başka yoktur tapacak
 Şüphesiz bilirim; bildiririm.
 Tanrının elçisidir Muhammet
 Haydi namaza; haydi halasa
 Namaz başladı; Tanrı uludur
 Tanrıdan başka yoktur tapacak(19).

Kararlaştırılan ezan ve kamet şekli sekiz yüz nüsha olarak Evkaf İdaresi tarafından tab ettirilerek, bunların 22 Kasım 1932 tarihinden itibaren imamlar aracılığıyla müezzinlere dağıtmaya başlanması uygun görülmüştür. Ayrıca Hafız Burhan Bey Kasımpaşa, Yaşar Bey Süleymaniye, Rıza Bey Dolmabahçe, Celal Bey Aksaray, Fahri Bey Bakırköy, Şevket Bey Şehzadebaşı, Nuri Bey de Beylerbeyi bölgelerine atanarak bölgelerindeki müezzinlerin hepsini yine kendi bölgelerindeki büyük camilerden birine toplayarak, bunlara Türkçe ezan ve kametin nasıl okunacağını öğretmekle görevlendirilmişlerdir. 27 Kasım 1932 tarihinden itibaren ünlü hafızların müezzinlere vermeye başlayacağı bu derslerin, Ramazan Bayramı'na yetiştirilmesi ve Ramazan'ın ilk günü ezan ve kametin her yerde Türkçe okunması düşünülmüştür(20). Bu arada İstanbul müftülüğü, cami hocalarının tesbit edilmesi işine başlamış, vaizlerin de açık bir Türkçe ile halka seslenmesi ve vaaz arasında okunan ayet ve hadislerin Türkçe anlamlarının söylenilmesi kararlaştırılmıştır(21). Söz konusu dersler, Süleymaniye, Şehzadebaşı, Pertevniyal, Eyüp, Dolmabahçe, Üsküdar, Cedid, Valide, Beylerbeyi ve Kızıltoprak camiilerinde toplanan müezzinlere sabah saat 9'dan 12'ye dek verilmeye başlanmış ve bu ilk ders sonrası bazı müezzinler öğleden

sonra Evkaf İdaresi'ne gelerek burada, öğrendikleri Türkçe ezanı gayet başarılı bir şekilde okumuşlardır (22).

Dersler büyük bir hızla verilmeye devam edilirken, Süleymaniye Camii baş müezzini Hafız Kemal Bey, 9 Aralık 1932'de Ezine'ye gelerek buradaki ilk Türkçe ezanı, halkın sevinç gösterileri içinde okumuş ve yörenin hafızlarına da Türkçe ezanı öğretmiştir(23). Türkçe ezan, halk arasında büyük bir ilgi ve hoşnutlukla karşılanmıştır. Öyle ki Manisa Akhisar halkı Yenicami müezzininin sesinin çirkin olmasından yakınarak Türkçe ezanı güzel sesli müezzinlerden dinlemek istediklerinden buraya yeni bir müezzinin tayinini bile rica etmişlerdir (24). Sivas'ta ise yeni ezanın güzel bir şekilde okunması için vilayetçe oluşturulan bir idare heyeti, bu işi lise müzik öğretmeni Muzaffer Bey'e vermiş ve Muzaffer Bey'in kendi bestelediği ezanları yine kendisinin müezzinlere öğretmesini uygun görmüştür. Sivas'taki Aliğa Camii'nde haftanın belirli günlerinde yapılan toplantılarda bu ezanlar ve kamet üzerinde çalışılmış, son prova sırasında da Sivas Valisi Süleyman Sami Bey Camii'yi ziyaret ederek müezzinleri tek tek dinleyip onları ve Muzaffer Bey'i tebrik etmiştir. Böylece Kale Camii'nde ilk kez Muzaffer Bey ile Hafız Rahmi Bey birlikte ezan okumuşlar ve büyük ilgi görmüşlerdir (25).

Ezanın bütün ülke çapında Türkçe olarak okunması çalışmaları Ramazanın birinci günü olan 29 Aralık 1932 tarihine yetiştirilmek üzere planlanmıştı(26); ancak planlanan günde bütün müezzinlerin yetiştirilmesi mümkün olmadı. Bu nedenle bazı bölgelerde geçici bir süre için Arapça ezan okunmasına izin verildi (27). 18 Temmuz 1932'de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın İstanbul Müftülüğü'ne yolladığı 636 sayılı özel yazı ile yakında ezanın Türkçe okunacağını bildirmesinin ardından(28), 8 Şubat 1933'teki bir habere göre, Evkaf Müdüriyeti tarafından İstanbul müezzinlerine yapılan resmi bildiri ile bundan böyle İstanbul'da bütün camiielerde Türkçe ezan ve kamet okunmaya başlanmış(29), 10 Şubat 1933'teki habere göre de ülkenin her tarafında Türkçe ezan okunmaya başlandığı yolundaki bir bilgi İçişleri Bakanlığı'na ulaşmıştır. Bunun yanısıra Mart ayında camiielerde hatiplik ve vaizlik yapan öğretmenlerin bu görevlerinden çıkarılmaları Maarif Bakanlığı'ndan ilgililere emredilmiştir(31).

Türkçe ezan, ülke içinde gördüğü büyük coşku ve merakın yanısıra, Amerika'daki Müslüman Türk vatandaşlarının da ilgisini çekmiştir. Öyle ki Türkler 1933'ün Mayıs'ında, Detroit'teki bir camiiyi hıncahınç doldurmuşlar ve Türkiye'den notalarını aldıkları bu Türkçe ezanı camiide büyük bir beğeni ile okumuşlardır(32).

Ezan ve kametten sonra Diyanet İşleri Başkanlığı, 6 mart 1933 tarihinde peygambere saygı anlamını içeren "Salat-ü selam"ın da isteğe bağlı olarak okunabileceği üç şekli ve tekbiri Türkçeleştirerek ilgili birimlere bildirmiştir(33). Bunun gerekçesi de her tarafta Türkçe ezan okunduğu bir zamanda Arapça salat-ü selam okunmasının uygun olmayacağına bağlanmıştır.

Bütün bu Türkçeleştirme çalışmaları yapılmasına karşın 1941 yılına gelinceye değin, bunların Türkçe okunmaları kanuni bir hükme bağlanmamıştır. Bu zorunluluk, Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde, 2 Haziran 1941 tarihli Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesinin 4055 sayılı kanunla değiştirilmesi ile belirlenmiş ve Arapça ezan, kamet okuyanların üç aya kadar hafif hapis veya 10 liradan 200 liraya kadar hafif para cezası ile cezalandırılması karara bağlanmıştır(34).

Ezanın Türkçe okunması tepkiler de almamış değildir. Bu tepkilerden en önemlisi ile 1 Şubat 1933'te Bursa'da karşılaşmıştır. Ancak bu olaydan önce ve sonra ezanın Arapça okunmasını isteyen kişilerce ülkenin kimi kasabaları ve köylerinde de ufak çaplı tepkilere rastlanılmıştır. Çok partili hayata geçişten sonra ise bu tepkiler şiddetlenecek ve özellikle Nurcu, Ticiani tarikatlarının yanısıra, İslamcı basın bu kez örgütlü olarak Türkçe ezan bahanesiyle devrimlere saldırmaya başlayacaktır.

14 Mayıs 1950 seçimi ile iktidara gelen Demokrat Parti'nin ilk icraatı ezan dili üzerindeki yasağı kaldırmak olmuştur. 1950 Mayıs'ında yayınlanan Demokrat Parti seçim beyannamesinde parti, halka, millete mal olmuş inkılapların korunacağı mesajını vermiştir. Gerek burada belirtildiği, gerekse Adnan Menderes'in ileride hükümet programında tekrar belirteceği üzere, Atatürk devrimleri millete mal olan ve olmayan şeklinde iki bölüme ayrılmaktadır (36). Adnan Menderes'in aynı görüşü Zafer gazetesi başyazarı Mümtaz Faik Fenik'in kendisiyle yaptığı bir röportajda da yinelediği görülmektedir(37). İşte Demokrat Parti'nin iktidara gelir gelmez Arapça ezan yasağını kaldırmasında dayandığı nokta, Türkçe ezanın millete mal olan inkılaplardan sayılmadığı görüşüdür.

Demokrat Parti meclis grubunda kabul edilen Arapça ezan okuma yasağının kaldırılmasına ilişkin kanun tasarısı, TBMM'nin 16.6.1950 tarihli oturumunda ele alındığı zaman, tasarı aleyhinde söz alan tek kişi Cumhuriyet Halk Partisi Trabzon Milletvekili Cemal Reşit Eyüboğlu olmuştur. Eyüboğlu, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ibadet dilinin Türkçe olmasını yeğlediğini; ancak, ezan konusunda politik bir tartışma açmayacağını belirtmiş ve ulusal bilincin bu

konuyu halledeceğinden ötürü, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Arapça ezan meselesinin ceza konusu olmaktan çıkarılmasına karşı gelmeyeceğini belirtmiştir(38).

Böylelikle Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesinin 4055 sayılı kanunla 1941 yılında değiştirilmiş olan bölümü, 5665 sayılı yeni bir kanunla düzenlenmiş ve 4055 sayılı kanunla getirilmiş olan "Arapça ezan ve kamet okuyanlar" bölümü kaldırılmakla beraber, para cezaları da artırılmıştır(39). Kanun, 17.6.1950 tarihli resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu tarihten sonra Türkçe okunmasında kanunen de bir sakınca bulunmayan ezan, 1950'den bugüne değin Arapça olarak okunmaktadır.

Ezan konusu, Demokrat Parti'nin Arapça ezan yasağını kaldırmasıyla kapanmış değildir. Bundan sonra, Türkçe ezan savunucuları birtakım girişimlerde bulunmuşlardır. Örneğin, Kıbrıs'ta Türkçe ezan okutan Kıbrıs Müftüsü Dâna Efendi, 1954 Şubatında Mustafa Kemal Derneği'nce Türkiye'ye davet edilmiştir (40). Yine aynı tarihlerde Türk Devrim Ocakları İstanbul Teşkilatı, Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan Kıbrıs'ta ezanın Türkçe okunmasından örnek alınmasını istemiş; bunun ardından Türk Dilini Geliştirme Derneği Başkanı Halil Nimetullah da aynı dileği Diyanet İşleri Başkanlığı'na bildirerek; bundan böyle yalnız ezanın değil, hutbe ve duaların da Türkçe okunmasını Başkanlıktan istemiştir(41). Daha sonraki yıllarda, İslam dininde yapılması gereken reformlar üzerinde duran, emekli coğrafya öğretmeni, dış doktoru ve Cumhuriyet Halk Partisi Karagömrük İlçe İdarecisi olan Osman Nuri Çerman, bu konudaki görüşlerini *Modern Türkiye İçin Dinde Reform* adlı kitabında toplamıştır(42).

Söz konusu reformlardan bir bölümü ibadet dili konusunu içermektedir. İbadetin tümünün Türk diliyle yapılmasını ileri süren Çerman, 1961 yılında dinde reform hakkındaki düşüncelerini bir kanun tasarısı şeklinde Kurucu Meclis üyelerine sunmuştur(43). Yine 1961 yılında, Orgeneral Cemal Gürsel bir basın toplantısında, Türkçe ezan ve Kuran konusunda kendisine yöneltilen bir soruyu; ortamın bunları konuşmaya elverişli olmadığı, böyle bir önerinin devletten değil, halktan gelmesi gerektiği şeklinde yanıtlamıştır(44). 1962 yılındaysa Cemal Gürsel, Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nin temel atma töreninde yine aynı sorunun kendisine sorulmasına bu kez şöyle cevap vermiştir: "Ezan da, Kuran da Türkçe okunmalıdır. Bütün dini işlerin Türkçe olması lazımdır; ancak, zorla olmamak şartıyla...Kuran da 'Ben Kur'anı anlayasınız diye Arapça getirdim' der. Bu Araplar içindir. Bizim de anlayabilmemiz için Türkçe'ye çevrilmesi lazımdır. Kuran bugün değil, 2000 sene

sonra da insanlığa yol gösterecek niteliktedir. Onu kavramak ve anlamak lazımdır"(45).

Bundan sonra 1967 yılında Birlik Partisi'nin I. Büyük Kongresi'nde genel başkan Hüseyin Balan, her ne kadar ibadetin Türkçe yapılmasını savunduklarını belirtmişse de(46), Türkiye'de ibadetin Türk diliyle yapılması gerçekleşmemiştir.

DİPNOTLAR

- * Bu makale, Prof. Dr. Zeki Arıkan'ın danışmanlığında hazırlanmış olan **Türkiye Cumhuriyetinin Laikleşme Sürecinde Dinde Ulusal Dil Sorunu** (D.E.Ün. AİİT Enst, İzmir, 1994) adlı basılmamış yüksek lisans tezinden uyarlanarak hazırlanmıştır.
- (1) Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (çev. metin Kıratlı), Ankara, 1991, s.408.
- (2) Peyami Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ankara, 1981, s.92.
- (3) Niyazi Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, İstanbul, 1984, s.69.
- (4) N. Akmal Ayyubi, "Avrupa'nın Hasta Adamının Cerrahisi", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, İstanbul, 1983, s.562; Ekrem Üçyiğit, **Din ve Biz**, Ankara, 1968, s.152.
- (5) M. Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali**, İstanbul, 1940, s.313-314.
- (6) Latin harflerinin kabulünün altında yatan ana sebep, Arap kültürünün Türk kültürü üzerindeki baskısına son vermek ve Türkiye'nin batı kültürüne yönelmesini sağlamak arzusudur. Arap harflerini terketmek, ibadet dilinde Türkçe'nin kullanılmasına yönelik girişimlerin ilk basamağı olma ödevini görmüştür. İsmet İnönü hatıralarında harf devriminin niçin yapıldığını şöyle açıklamaktadır: "Harf inkılabı, bir okuma yazma kolaylığına bağlanamaz. Okuma yazma kolaylığı, Enver Paşa'yı tahrik eden sebeptir; ama harf inkılabının bizde tesiri ve büyük faydası, kültür değişmesini kolaylaştırmaktır. İster istemez Arap kültüründen koptuk... Bizim devrimizde Latif harflerine geçmek, Türk dilini ve milli kültürü kurtarmak için esaslı bir etken olmuştur"; İsmet İnönü, İsmet İnönü'nün Hatıraları, (haz. Sebahattin Selek), **Ulus**, 15 Nisan 1969.
- (7) Bülent Daver, **Türkiye Cumhuriyetinde Laiklik**, Ankara, 1955, s.170.
- (8) **Tarih IV**, İstanbul, 1934.
- (9) Sadi Borak, **Atatürk ve Din**, İstanbul, 1962, s.65.
- (10) Hasan Cemil Çambel, **Makaleler, Hatıralar**, Ankara, 1987, s.36-37.
- (11) Yaşar Okur, **Atatürk'le Onbeş Yıl- Dini Hatıralar**, 1962, s.12-13.
- (12) Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, C.V, İstanbul, 1977, s.1942.
- (13) **Anadolu**, 2 Şubat 1932.

- (14) **Yeni Asır**, 31 Kanunusani 1932; **Anadolu**, 31 Kanunusani 1932, **Cumhuriyet**, 31 Kanunusani 1932.
- (15) **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1932.
- (16) **Cumhuriyet**, 4.7 Şubat 1932; Yunus Nadi, söz konusu Kadir gecesi ile ilgi olarak yazdığı makalesinde, Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesinin yeni bir şey olmadığını; yeni yapılan şeyin, ayetlerin Türkçelerinin camilerde okutulması olduğunu belirtmiştir. Ayasofya'daki bu Türkçe ibadetin anlamı bilindiği için halka daha büyük bir zevk verdiği üzerinde duran Yunus Nadi, Türklerin kendi dilleriyle ibadet etmelerinden daha doğal bir şey olamayacağını, üstelik Süleyman Çelebi'nin Türkçe mevlidinin bunu, beşyüz yıl öncesinden teyid ettiğini dile getirmiştir; Yunus Nadi, "Çok Ruhani Bir Kadir Gecesi", **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1932.
- (17) Ergin, **a.g.e.**, C.V, s.1942.
- (18) **Cumhuriyet**, 26 Teşrinievvel 1932.
- (19) **Resimli Şark**, 22, 23, 24 Birinci Teşrin, İkinci Teşrin, Birinci kanun, İstanbul, 1932, s.24.
- (20) **Cumhuriyet**, 23 Teşrinisani 1932.
- (21) **Cumhuriyet**, 24 Teşrinisani 1932.
- (22) **Cumhuriyet**, 28 Teşrinisani 1932.
- (23) **Cumhuriyet**, 11 Kanunuevvel 1932.
- (24) **Anadolu**, 2 Kanunusani 1933.
- (25) **Cumhuriyet**, 3 Kanunusani 1933.
- (26) **Cumhuriyet**, 19 Kanunuevvel 1932.
- (27) Gotthard Jaeschke, **Yeni Türkiye'de İslamlık**, (çev. Hayrullah Örs), Ankara, 1972, s.45.
- (28) Cevdet Perin, **Atatürk Kültür Devrimi**, İstanbul, 1982, s.130.
- (29) **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1933.
- (30) **Anadolu**, 10 Şubat 1933.
- (31) **Cumhuriyet**, 3 Mart 1933.
- (32) **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1933.
- (33) Bkz. Ek.I: **Cumhuriyet Arşivi**, 22/42.
- (34) 2 Haziran 1941 tarihinde 526. maddenin 4055 sayılı kanunla değiştirilmiş şekli şöyledir: Selahiyetli makamlar tarafından adli muameleler dolayısı ile yahut amme veya amme intizamı veya umumi hızsıhha mülahazası ile kanun ve nizamlara aykırı olmayarak verilen bir emre itaat etmeyen veya bu yolda alınmış bir tedbire riayet eylemeyen kimse, fiil ayrı bir suç teşkil etmediği takdirde, bir aya kadar hafif hapis veya elli liraya kadar hafif para cezası ile cezalandırılır. Şapka iktizası hakkında 671sayılı kanunla Türk harflerinin kabul ve tatbikine dair 1353 sayılı kanunun koyduğu memnuiyet veya mecburiyetlere muhalif hareket edenler veya Arapça ezan ve kamet okuyanlar üç aya kadar hafif hapis veya on liradan ikiyüz liraya kadar hafif para cezası ile cezalandırılırlar": **Türk Ceza Kanunu: Bütün Ek ve Değişikliklerle Beraber**, (haz. Mehmet Görkey), İstanbul, 1943. s. 185-186.

- (35) Gerek uygulama sırasında gerekse çok partili hayat döneminde Türkçe ezan aleyhindeki hareketler için bkz. Başak Ocak Gez. **a.g.tez.**, s.85-102, 107-118.
- (36) **Adnan Menderes'in Konuşmaları**. (haz. Mustafa Doğan). C.1, İstanbul. 1957, s.14.
- (37) **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1950; **Yeni Sabah**, 5 Haziran 1950.
- (38) **TBMM Tutanak Dergisi**. Dönem:IX, Birleşim:IX, 16.6.1950, C.1, Ankara. 1950, s.181-187.
- (39) **Düstur**, C.XXXI, 3. tertip, Ankara, 1950, s.2116.
- (40) **Dünya**, 20 Şubat 1954.
- (41) **Dünya**, 25 Şubat 1954.
- (42) Osman Nuri Çerman, **Modern Türkiye İçin Dinde Reform**, 1956.
- (43) Fehmi Yavuz, **Din Eğitimi ve Toplumumuz**, Ankara, 1969, s.22; Ahmet Gürtaş, **Atatürk ve Din Eğitimi**, İstanbul, 1982, s.17.
- (44) **Cumhuriyet**, 3 Mart 1961.
- (45) **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1962.
- (46) **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1967.